

Samen verder met Vversterk!

Continuering programma Vversterk 2010-2014

Colofon

Uitgave: Sardes
Tekst: Marijne Lekkerkerker, bureau Tekst & Inhoud
Eindredactie: Loes van Tilborg
Foto's: André Ruigrok Fotostudio BV
Fontys PABO Eindhoven (foto pagina 15)

www.sardes.nl
www.versterk.nl

© 2010 Sardes

Samen verder met Vversterk!

Continuering programma Vversterk 2010-2014

Inhoudsopgave

1. Inleiding	4
2. Programma en beleid	5
3. Het belang van Vve	7
4. Redenen voor continuering en uitbreiding Vversterk	8
5. Het programma van Vversterk 2010-2014	10
6. Een aantal praktische zaken toegelicht	14
7. Onderzoek en inbedding	15
Samenvatting	17
<i>Bijlage: het scholingsaanbod van Vversterk 2010-2014</i>	20

1. Inleiding

Vversterk is het landelijk programma voor kwaliteitsverhoging van voor- en vroegschoolse educatie (Vve). Het programma omvat nascholing aan leidsters en leerkrachten, trajecten voor managers en beleidsmakers en ondersteuning voor opleidingsinstellingen. Vversterk wordt gefinancierd door het ministerie van OCW en uitgevoerd door verschillende scholingsinstellingen. Sardes verzorgt de landelijke coördinatie. De eerste periode Vversterk liep van 2006 tot 2010. De tweede periode loopt van 2010 tot 2014.

De eerste periode van Vversterk zit er (bijna) op. Er is veel gebeurd, maar er is ook nog steeds veel te doen. De behoefte aan scholing en ondersteuning is namelijk na vier jaar nog steeds hoog. Tussen 2006 en 2009 volgden 10.000 leidsters, pedagogisch medewerkers en leerkrachten Vve nascholing. Maar er zijn in totaal wel 70.000 mensen werkzaam in betrokken sectoren. En het aantal voorzieningen waarin Vve wordt toegepast, neemt toe. Daarnaast is ook op management- en beleidsniveau nog een verdere slag te maken. Hetzelfde geldt voor het inbedden van Vve in de opleidingen van ROC's en Pabo's. Daarom heeft het Rijk opnieuw middelen beschikbaar gesteld om in de jaren 2010 tot 2014 een vervolg te geven aan Vversterk.

Vversterk doen we samen

Bij de uitvoering van Vversterk zijn diverse partijen betrokken. Het scholingsaanbod wordt verzorgd door vierendertig instellingen, waaronder vrijwel alle schoolbegeleidingsdiensten en de landelijke pedagogische centra. Onafhankelijke onderzoeksinstituten monitoren de voortgang van het programma en doen onderzoek naar de effecten van Vve. Sardes is verantwoordelijk voor de landelijke coördinatie en algemene leiding van Vversterk. Naast deze uitvoerende partijen is het succes van Vversterk afhankelijk van de actieve betrokkenheid en inzet van leidsters en leerkrachten,

managers en beleidsmakers en van docenten en opleidingscoördinatoren van de ROC's en Pabo's. Samen kunnen we zorgen voor een blijvende kwaliteitsimpuls rond Vve.

Doelgroepen

Deze brochure is opgesteld om de diverse aan Vversterk deelnemende partijen te informeren over de voortzetting van het programma. We richten ons daarbij op twee hoofddoelgroepen. Ten eerste bestuur en management van instellingen en basisscholen, beroepsorganisaties, beleidsambtenaren van gemeenten en de bij Vve betrokken landelijke organisaties. Ten tweede de diverse instellingen en commissies die een rol spelen in de ontwikkeling en uitvoering van het Vversterk programma. Beide doelgroepen spelen een onmisbare rol in de werving en toeleiding van de deelnemers aan het scholingsprogramma.

Opzet brochure

Deze brochure bevat een overzicht van het nieuwe Vversterk aanbod. In verschillende hoofdstukken wordt bovendien stilgestaan bij het belang van Vve en bij de diverse redenen om het Vversterk programma voort te zetten. Ook komt een aantal praktische zaken aan de orde, zoals de criteria voor deelname, wijze van inschrijving en vergoedingsmogelijkheden. De samenvatting bevat hoofdpunten van het nieuwe Vversterk programma en kan door partijen worden gebruikt in eigen communicatiemiddelen. In de bijlage is het scholingsaanbod nog eens schematisch op een rij gezet.

2. Programma en beleid

Het Vversterk programma voor de periode 2010-2014 omvat de continuering van bestaande activiteiten en een aantal nieuwe programmaonderdelen. Professionalisering van leidsters en leerkrachten blijft de kernactiviteit van Vversterk. Het scholingsaanbod omvat zoals in voorgaande jaren een basistraining en een verdiepingsaanbod. Verder is er zoals in de eerste periode een ondersteuningsaanbod voor Pabo's en ROC's en zijn er maatwerktrajecten voor gemeenten.

Nieuwe programmaonderdelen

Voor de tweede periode Vversterk wordt het scholingspakket uitgebreid met drie nieuwe verdiepingsmodules voor leidsters en leerkrachten. Bovendien worden de bestaande modules waar nodig geactualiseerd en aangevuld. Ook nieuw in het programma is het scholingsaanbod voor personeel in het speciaal basisonderwijs en de medisch kinderdagverblijven. Daarnaast kent de tweede periode Vversterk twee modules voor het management van peuterspeelzalen, kinderdagverblijven en basisonderwijs. Verder zijn er extra stimulerende maatregelen ten behoeve van de structurele inbedding van Vve in het opleidingscurriculum van de Pabo's en ROC's. Ten slotte omvat de tweede periode van Vversterk een uitgebreider programma voor onderzoek en effectmeting.

Inzetten op kwaliteit op alle niveaus

Leidsters en leerkrachten vervullen een belangrijke rol in effectieve Vve. Maar zij kunnen die rol alleen waarmaken als wordt voldaan aan diverse randvoorwaarden. Zo is de proceskwaliteit op de werkvloer afhankelijk van het Vve-beleid op instellingsniveau. Het management van instellingen is bovendien verantwoordelijk voor kwaliteitszorg, de interne organisatie en de professionele ontwikkeling van medewerkers. En professionele kwaliteit valt of staat met goede opleidingen, nascholingsprogramma's en begeleiding en coaching op de werkvloer. Verder zijn evaluatie en onderzoek belangrijk om inzicht te krijgen

in de werkzame bestanddelen en effecten van Vve. Ook noodzakelijk is betrokkenheid op politiek en bestuurlijk niveau. De rijksoverheid speelt een randvoorwaardelijke rol door wetgeving, regulering en het vrijmaken van financiële middelen. Gemeenten zijn verantwoordelijk voor (financiering van) de voorschoolse educatie en voor de doorgaande lijn van voor- naar vroegschool.

Relevante beleidsontwikkelingen

Bij de uitwerking van het scholingsaanbod van Vversterk wordt rekening gehouden met relevante beleidsontwikkelingen. De ontwikkelaars van het scholingsaanbod letten er ook op dat er geen dubbelingen ontstaan met andere werkprogramma's. Het tekstkader op de volgende pagina biedt een beknopt overzicht van de meest relevante beleidsontwikkelingen rond Vve.

Sinds 2006 is Vve een onderdeel van het **Onderwijs-achterstandenbeleid**. Vanaf dat moment is de gemeente beleidsmatig en financieel verantwoordelijk voor het voorschoolse deel van Vve en voor de doorgaande lijn van voor- naar vroegschool. Schoolbesturen zijn verantwoordelijk voor de vroegschoolse educatie voor kinderen vanaf vier jaar. Gemeenten en schoolbesturen zijn samen verantwoordelijk voor de afstemming tussen voor- en vroegschool. Zij maken daarover afspraken in de **Lokale Educatieve Agenda**.

Najaar 2008 zetten de PO-raad, besturenorganisaties, onderwijsvakorganisaties, gemeenten en het rijk hun handtekening onder de **Agenda 'Focus op vroegschoolse educatie'**. De afspraken in dit convenant zijn erop gericht dat vroegschoolse educatie een prominente plaats krijgt in de **kwaliteitsagenda Primair Onderwijs**. Deze kwaliteitsagenda, met de titel 'Scholen voor morgen', is gericht op het verbeteren van taal- en rekenprestaties van leerlingen.

Sinds 2005 is de kinderopvang geregeld in de **Wet Kinderopvang**. Deze wet regelt het toezicht op de kwaliteit en de financiering van de kinderopvang en gaat uit van een gezamenlijke verantwoordelijkheid van ouders, overheid en werkgevers voor de kwaliteit van de kinderopvang. De Wet Kinderopvang bevat weliswaar de mogelijkheid om kwaliteitseisen vast te leggen, maar de overheid laat

dit over aan de sector. De werkgeversorganisaties en BOinK, als vertegenwoordiger van de ouders, hebben kwaliteitseisen vastgelegd in het **Convenant Kwaliteit Kinderopvang**.

Daarnaast hebben de belangenorganisaties van werkgevers, werknemers en ouders het initiatief genomen om te komen tot een pedagogische kwaliteitsimpuls in de kinderopvang. Zij hebben het **Bureau Kwaliteit Kinderopvang (BKK)** opgericht, dat de regie voert over de uitvoering van de plannen. Als basis dient het programma 'Excellente Kinderopvang 2008-2012'. Het pedagogisch kader is daarbij een belangrijk instrument.

In 2007 startte het kabinet met de brief 'Samen spelen, samen leren' voorbereidingen om te komen tot een harmonisatie in beleid en financiering van kinderdagverblijven en peuterspeelzalen. Deze inzet is uitgewerkt in de **Wet Ontwikkelingskansen door kwaliteit en educatie** die naar verwachting per 1 augustus 2010 in werking treedt. Belangrijke elementen in de nieuwe wet zijn de ontwikkeling van een wettelijk kwaliteitskader voor peuterspeelzalen, de verhoging van het vereiste opleidingsniveau van leidsters en de introductie van een leidster-kindratio van één op maximaal acht. Daarnaast wordt ingezet op een gelijkstelling van de ouderbijdrage voor kinderopvang en peuterspeelzalen, uitbreiding van het Vve-aanbod naar kindercentra en versterking van de regierol van de gemeente.

3. Het belang van Vve

De eerste levensjaren van kinderen zijn ontzettend belangrijk voor hun lichamelijke, sociale en cognitieve ontwikkeling. Kinderen leren in deze periode makkelijk en snel, maar zijn ook kwetsbaar. Het is daarom van groot belang dat jonge kinderen op de juiste wijze worden gestimuleerd.

Aanleg en omgeving

Kinderen hebben bij de geboorte een bepaalde aangeboren aanleg. Hun omgeving bepaalt in hoeverre zij dit potentieel ontplooiën. In sommige gezinnen is het niet vanzelfsprekend om kinderen voor te lezen of om samen te spelen. Een taalarme thuissituatie of een waar gebrekkig Nederlands wordt gesproken, kan een kind op achterstand zetten. Ook de instructievaardigheid van verzorgers kan tekortschieten. In dergelijke situaties is het belangrijk dat er andere volwassenen zijn om de kinderen te stimuleren en verzorgers handreikingen te bieden. Voor- en vroegschoolse educatie kan hierin een sleutelrol vervullen.

Inzet Vve

Voor- en vroegschoolse educatie wordt aangeboden in de kinderopvang, in peuterspeelzalen en in de eerste twee groepen van het basisonderwijs. Het betreft een methodische en systematische ondersteuning van de ontwikkeling van kinderen van twee tot zes jaar. Dat is goed voor alle kinderen en vooral voor jonge risicokinderen.

Onderzoekers benadrukken dat het effect van Vve sterk afhangt van de manier waarop de programma's worden uitgevoerd. Je hebt kortom niet alleen goede programma's nodig, maar de programma's moeten ook op de juiste manier worden uitgevoerd door bekwame professionals. Volgens recent onderzoek is de kwaliteit van de interactie tussen leidsters, leerkrachten en het kind zelfs de meest bepalende factor voor effectieve Vve.

In Nederland wordt gewerkt met zes erkende Vve programma's: Piramide, Kaleidoscoop, Startblokken/Basisontwikkeling, KO Totaal, Sporen en Speelplezier. In deze programma's staat de brede ontwikkeling van kinderen centraal. Ook oefenen kinderen spelenderwijs hun ontluikende geletterdheid en rekenvaardigheid. Instellingen en begeleiders zorgen ervoor dat het programma wordt aangeboden in een omgeving die veilig en stimulerend is en structuur biedt. Verder is het belangrijk dat het programma wordt aangeboden in een doorgaande lijn van voor- naar vroegschool.

Voor goede Vve professionals geldt dat zij:

- kennis hebben van de ontwikkeling van jonge kinderen en van de manier waarop kinderen leren
- kinderen gericht en methodisch weten te stimuleren
- activiteiten aandragen die aansluiten bij de belevingswereld en eigenheid van kinderen
- kinderen stimuleren om ook zelf initiatieven te ontplooiën
- goed in staat zijn om kinderen te observeren om zo hun ontwikkeling te volgen
- hoge verwachtingen hebben van kinderen
- ouders (meer) betrekken bij de ontwikkeling van hun kind

4. Redenen voor continuering en uitbreiding Vversterk

De kwaliteit van de interactie tussen leidster, leerkracht en kind blijkt van doorslaggevend belang voor effectieve Vve. Daarom is het enorm belangrijk om te blijven investeren in goed getrainde medewerkers. Maar er zijn meer redenen om het Vversterk programma te continueren.

Groeiende vraag naar scholing

In de eerste periode van Vversterk was aanvankelijk een scholingsaanbod beschikbaar voor in totaal 6500 leidsters en leerkrachten. De vraag naar scholing bleek echter zo groot dat al snel werd besloten het aantal scholingsplaatsen uit te breiden naar 10.000 deelnemers. Ruim tweederde volgde de basistraining en eenderde het verdiepingsaanbod. Maar nog steeds was er meer vraag dan aanbod. Veel instellingen hadden liever méér dan de toegestane twee deelnemers ingeschreven. Vanuit het basisonderwijs kwamen bovendien suggesties om het scholingsaanbod inhoudelijk uit te breiden. Ten slotte bleek dat deelnemers na het basispakket behoefte hielden aan verdere training.

In de afgelopen periode heeft Vversterk 89% van het totaal aantal peuterspeelzalen in Nederland bereikt, 41% van het aantal kinderdagverblijven en 18% van het aantal basisscholen. Aan het einde van 2008 hadden in totaal 9770 deelnemers Vversterk nascholing gevolgd. Hiervan volgde 67% de basistraining. Deze groep komt in aanmerking om ook het verdiepingsaanbod te volgen. Het totaal aantal medewerkers in de drie sectoren wordt geschat op 71.550. Dat betekent dat er nog ruim 60.000 personeelsleden zijn (86% van het totaal) die nog helemaal géén Vversterk training hebben ontvangen.

Toename aantal voorzieningen dat Vve aanbiedt

De laatste jaren zijn de doelstellingen van Vve-beleid verbreed. Het gaat niet meer alleen om de doelgroepen van onderwijsachterstandenbeleid, maar om de brede populatie jonge kinderen van twee tot zes jaar.

Parallel daaraan is ook het aantal voorzieningen toegenomen waarin Vve wordt aangeboden. En dat betekent dat er ook steeds meer leidsters en leerkrachten zijn die Vve in de praktijk (gaan) brengen. Er is dus een groeiende vraag naar goed opgeleide medewerkers.

Relatie Vversterk en de diverse Vve programma's

Hoewel veel instellingen aandacht besteden aan Vve, is het gebruik van de zes erkende Vve programma's nog geen gemeengoed. In één van de modules van de basistraining van Vversterk maken deelnemers kennis met deze programma's. In de andere modules en het overige scholingsaanbod komen diverse deelthema's rond Vve aan de orde. De cursisten leren meer over verschillende pedagogische principes en oefenen hun vaardigheden in aansprekende opdrachten. Het Vversterk aanbod biedt deelnemers dus een brede basis. Dat helpt bij de latere keuze voor een Vve-programma dat goed aansluit bij de (doelgroep van de) eigen organisatie. Daarnaast is het Vversterk aanbod ook geschikt voor leidsters en leerkrachten die hun kennis graag willen verdiepen of opfrissen.

Opleidingsniveau

De bij Vve betrokken leerkrachten hebben doorgaans de Pabo gevolgd. Pedagogisch medewerkers in de kinderopvang hebben minimaal een mbo-kwalificatie. Meestal volgden de leidsters aan één van de regionale opleidingscentra (ROC) een opleiding tot pedagogisch werker op niveau drie of vier. Eén van de hoofdlijnen van het Vversterk programma is gericht op de structurele inbedding van Vve in het opleidingscurriculum van Pabo's en ROC's. Op die manier is er een waarborg dat toekomstige leidsters en leerkrachten goed worden voorbereid om jonge kinderen op de juiste wijze te begeleiden met Vve.

Onderzoeksbureau Oberon voert in opdracht van Vversterk onderzoek uit om inzicht te krijgen in het bereik en de resultaten van Vversterk. Uit de verzamelde gegevens tot en met 2008 blijkt dat:

- tachtig procent van de instellingen bij leidsters en leerkrachten effecten ziet in de inhoudelijke kennis van Vve en Vve-programma's
- driekwart van de instellingen (vooral peuterspeelzalen) vindt dat de leidsters en leerkrachten een betere kijk hebben op het eigen handelen
- zeventig procent van de instellingen merkt dat leidsters méér of andere activiteiten ondernemen gericht op de stimulering van taalontwikkeling bij kinderen
- ongeveer tweederde van de instellingen (meest peuterspeelzalen en basisscholen) bij leidsters en leerkrachten meer inhoudelijke kennis over de ontwikkeling van jonge kinderen ziet

Daarnaast geven instellingen aan dat de Vversterk trainingen vaak een algemene bewustwording opleveren over de vraag waarom men dingen op een bepaalde manier doet. Bovendien draagt Vversterk ertoe bij dat er binnen instellingen méér wordt overlegd en méér wordt samengewerkt tussen instellingen. Ten slotte merken instellingen op dat zij bij leidsters en leerkrachten een positievere en meer open instelling waarnemen.

Vve in kinderopvang

Sinds de invoering van de Wet Kinderopvang is de kinderopvang in verhouding tot het peuterspeelzaalwerk goedkoper geworden. Steeds meer ouders maken gebruik van kinderdagverblijven. Daardoor komen ook steeds meer kinderen met een mogelijke ontwikkelingsachterstand in de opvang terecht. Het Vversterk programma biedt leidsters van kinderdagverblijven de mogelijkheid om hun Vve professionaliteit te vergroten.

5. Het programma van Vversterk 2010-2014

Het aanbod van Vversterk kent drie doelgroepen. De eerste doelgroep bestaat uit leidsters en leerkrachten uit (medisch) kinderdagverblijven, peuterspeelzalen en het (speciaal) basisonderwijs. Voor deze professionals zijn drie verschillende scholingstrajecten beschikbaar. De tweede doelgroep betreft docenten, curriculum-specialisten en opleidingsverantwoordelijken van Pabo's en ROC's. Vversterk bedient hen met een speciaal ondersteuningsaanbod en een pakket stimulerende maatregelen gericht op de inbedding van Vve in het opleidingscurriculum. Managers en beleidsmakers vormen de derde doelgroep. Bij de managers staat de ontwikkeling en implementatie van kwalitatief goed Vve-beleid in de instellingen centraal. Voor gemeentebambtenaren zijn er speciale maatwerktrajecten.

Het scholingsprogramma van Vversterk wordt ontwikkeld door experts. Daarbij zijn altijd vertegenwoordigers uit het werkveld en relevante organisaties betrokken. Zo is er een kwaliteitscommissie, een wetenschappelijke commissie en een klankbordgroep. Op die manier is er een waarborg voor een goede kwaliteit van de ontwikkelde modules. In aanvulling op het bestaande aanbod worden in de eerste helft van 2010 ook nog enkele nieuwe modules ontwikkeld. In deze periode kunnen trainers van de nascholende instellingen bovendien aanvullende trainingen volgen om zich te bekwamen in het nieuwe scholingsaanbod.

Hieronder leest u meer over de verschillende scholingstrajecten. Het volgende hoofdstuk bevat aanvullende informatie over een aantal praktische zaken, zoals criteria voor deelname, wijze van inschrijven en organisatie van het aanbod. Het schematisch overzicht in de bijlage biedt een beknopt overzicht van (de fasering van) de programmaonderdelen.

5.1 Scholingsaanbod voor kinderopvang, peuterspeelzalen en basisonderwijs

5.1.1 Basistraining

De basistraining is vooral bedoeld voor leidsters en leerkrachten die nog niet eerder een Vve-training hebben gevolgd.

De basistraining omvat de volgende modules:

- Nederlandse Vve-programma's en de Taallijn
- Cognitieve ontwikkeling: taal en cijferen
- Sociaal-emotionele ontwikkeling en gedrag
- Sensomotorische ontwikkeling
- Ouderbetrokkenheid
- ICT en multimedia
- Overgang van voorschool naar basisschool
- Coaching op de werkvloer

De bestaande modules worden geactualiseerd en, in verband met onder meer twee nieuw erkende Vve programma's, uitgebreid.

Planning

Er zijn 5000 scholingsplaatsen voor de basistraining. Vanaf februari 2010 kunnen deelnemers zich inschrijven op de Vversterk website. De basistraining wordt aangeboden in de periode voorjaar 2010 tot medio 2012 en is onderverdeeld in vijf tranches van elk 1000 opleidingsplaatsen.

5.1.2 Verdiepingsaanbod

De verdiepingsmodules zijn bedoeld voor cursisten met al enige basiskennis op het gebied van Vve. Deelnemers kunnen één of meer van de volgende modules uit het aanbod kiezen om zo hun kennis en vaardigheden uit te breiden:

- Cognitieve ontwikkeling: taal en cijferen
- Sociaal-emotionele ontwikkeling en gedrag
- Sensomotorische ontwikkeling
- Ouderbetrokkenheid
- ICT en multimedia
- Nieuwe module voor leidsters van peuterspeelzalen en kinderdagverblijven
- Twee nieuwe modules voor leerkrachten in het basisonderwijs

In de nieuw te ontwikkelen module voor leidsters van peuterspeelzalen en kinderdagverblijven zal onder meer aandacht zijn voor het systematisch observeren en registreren van de ontwikkeling van jonge kinderen. Voor het basisonderwijs worden twee nieuwe verdiepende modules ontwikkeld die aansluiten bij de kwaliteitslag op het gebied van taal en rekenen. De inhoud van de nieuwe modules wordt bovendien afgestemd op de werkprogramma's van onder meer de Agenda 'Focus op vroegschoolse educatie', de Lokale Educatieve Agenda en op ontwikkelingen rond de nieuwe wet Ontwikkelingskansen door Kwaliteit en Educatie.

Planning

De scholing voor het verdiepingsaanbod start in het najaar van 2010 en loopt tot eind 2013. De scholingsplaatsen zijn verdeeld over vijf tranches.

5.1.3 Scholingsaanbod speciaal basisonderwijs en medische kinderdagverblijven

Het nieuwe programma van Vversterk omvat een apart ondersteuningsaanbod voor personeel in het speciaal basisonderwijs (SBO) en de medische kinderdag-

verblijven (MKD). Het aanbod is bedoeld om ook in het SBO en de MKD's een kwaliteitslag op het gebied van Vve te maken. Op deze wijze wordt tevens een basis gelegd voor structurele samenwerking met de reguliere voor- en vroegschoolse voorzieningen.

Het aanbod omvat de volgende acht modules:

- Nederlandse VVE-programma's
- Sociaal-emotionele ontwikkeling
- Collegiale consultatie
- Spel en spelontwikkeling
- Taal
- Rekenen
- Sensomotorische ontwikkeling
- Ouderbetrokkenheid

De scholingsprogramma's voor SBO en MKD sluiten aan bij het reguliere Vversterk curriculum, met eigen op de betreffende sector toegesneden accenten. Het aanbod is ontwikkeld in overleg met praktijkdeskundigen, experts van gespecialiseerde opleidingen, het Seminarium Orthopedagogiek en het SBO werkverband. Succesvolle afronding van de opdrachten van deze scholing levert de deelnemers studiepunten op die kunnen meetellen in de *Master Special Educational Needs*.

Planning

Het scholingsaanbod voor SBO en MKD start najaar 2010. Er zijn in totaal 1500 scholingsplaatsen beschikbaar: 600 voor leerkrachten en 300 voor ambulante begeleiders uit het SBO en 600 scholingsplaatsen voor leidsters van de MKD's.

5.2 Ondersteuningsaanbod Pabo's en ROC's

De eerste periode van Vversterk omvatte een ondersteuningsaanbod voor twintig Pabo's en veertig ROC's. Dit aanbod is nu uitgebreid met nog eens twintig ondersteuningstrajecten voor Pabo's. Op deze

wijze worden alle Pabo's en ROC's in Nederland bereikt. De ondersteuning betreft een implementatietraject om Vve in te bedden in het curriculum van de opleidingen. Opleidingen kunnen Vve aanbieden als aparte module, als verdiepende module of als aandachtspunt in verschillende vakken. In de praktijk kiest men vaak voor een combinatie van deze mogelijkheden.

Het professionaliseringsaanbod omvat de volgende onderdelen:

- intakegesprek Vversterk adviseur met opleidingsmanager en/of curriculumspecialist
- vier werkbijeenkomsten met uitvoerende docenten en de curriculumspecialist gericht op curriculumanalyse en gebruik van het bronnenboek
- vervolgoverleg Vversterk adviseur, opleidingsmanager en/of curriculumspecialist over implementatieplan
- gedurende het implementatietraject is een Helpdesk beschikbaar

Het bronnenboek is een hulpmiddel om Vve in te bedden in het curriculum van de opleidingen voor leerkracht, onderwijsassistent en pedagogisch medewerkers op niveau drie en vier. Het bronnenboek is ontwikkeld voor docenten en bevat lesmateriaal waarmee zij met studenten aan het werk kunnen.

Het aanbod voor Pabo's en ROC's is ontwikkeld in samenspraak met het werkveld, de betreffende koepels (MBO Raad en HBO Raad) en de Inspectie van het Onderwijs. Ter ondersteuning van het traject is een implementatiehandreiking beschikbaar met goede voorbeelden.

Planning

Het ondersteuningsaanbod loopt tot augustus 2010. Voor de periode tot en met 2012 wordt in samenspraak

met de instellingen een pakket stimulerende maatregelen ontwikkeld. Het gaat hierbij om vervolgcacties gericht op de structurele inbedding van Vve in het opleidingscurriculum.

Voor het vervolgtraject zijn verschillende strategieën mogelijk. Bijvoorbeeld een vervolgaanbod voor de afzonderlijke opleidingen met weer een intakegesprek, vier werkbijeenkomsten en een implementatietraject. Een alternatieve en meer fundamentele strategie is om in nauwe samenspraak met de opleidingen een algemeen programma voor curriculumontwikkeling te starten. In overleg met de instellingen zal een keuze worden gemaakt uit de mogelijke strategieën.

5.3 Ondersteuningsaanbod voor managers en gemeenten

5.3.1 Scholing voor management kinderopvang, peuterspeelzalen en basisonderwijs

In de managementtrajecten gaat het om goede uitvoeringscondities en een structurele verankering van Vve-beleid in de instellingen. Het aanbod omvat twee modules voor peuterspeelzalen en kinderdagverblijven en twee modules voor het basisonderwijs.

Modules voor peuterspeelzalen en kinderdagverblijven
In peuterspeelzalen en kinderdagverblijven speelt het middenkader een cruciale rol bij het inbedden van Vve en de toepassing van de Vversterk nascholing in de uitvoeringspraktijk. De twee modules voor het middenmanagement behandelen onderwerpen als leiding geven aan verandering, coaching van medewerkers, visieontwikkeling en de implementatie van kwalitatief goed Vve-beleid. Ook is er aandacht voor ontwikkelingen rond de harmonisatie van peuterspeelzalen en kinderdagverblijven.

Modules voor het basisonderwijs

De twee modules voor het basisonderwijs zijn vergelijkbaar met die voor peuterspeelzalen en kinderdagverblijven. De modules sluiten bovendien aan bij innovaties die voortvloeien uit onder meer de kwaliteitsagenda Primair Onderwijs, het beleid rond Passend Onderwijs en de ontwikkelingen rond de Lokale Educatieve Agenda. Ook is er aandacht voor het belang van de doorgaande lijn in het programma en de aanpak van voor- naar vroegschool.

Planning

Het ontwikkelwerk voor de nieuwe modules loopt tot de zomer van 2010. De inhoud wordt ontwikkeld in overleg met het betrokken middenkader, het werkveld, relevante landelijke organisaties en de VNG. De scholing start daarop in het najaar van 2010. Het aanbod omvat 5000 scholingsplaatsen en is beschikbaar in vijf tranches van elk 1000 scholingsplaatsen.

5.3.2 Maatwerktrajecten voor gemeenten

De maatwerktrajecten zijn vooral bedoeld voor gemeenten die al wel een Vve-beleid hebben ontwikkeld, maar dit graag nog een verdere kwaliteitsimpuls willen geven.

Lokaal beleid is in randvoorwaardelijke zin enorm belangrijk voor Vve, bijvoorbeeld als het gaat om geschikte huisvesting en beschikbare financiële middelen. Verder bepaalt de gemeente op grond van welke criteria een kind in aanmerking komt voor voorschoolse educatie. Ook speelt de gemeente een grote rol bij de werving en toeleiding van kinderen. Bovendien is de gemeente een belangrijke speler in de Lokale Educatieve Agenda. Het lokale beleid is met andere woorden medebepalend voor de kwaliteit van Vve op de werkvloer.

De maatwerktrajecten duren maximaal twee dagen en worden begeleid door een Vversterk adviseur. Met behulp van het toetsingskader van de Inspectie voor het Onderwijs maken Vversterk adviseurs en gemeenteambtenaren een analyse van het huidige lokale beleid en formuleren zij verbeterpunten. Belangrijk daarbij is de samenwerking tussen gemeente, peuterspeelzalen, kinderopvang en basisonderwijs. Daarom is er ook in de maatwerktrajecten aandacht voor verwante ontwikkelingen rond de Lokale Educatieve Agenda, Focus op vroegschoolse educatie en de harmonisatie van voorschoolse voorzieningen.

Planning

Er zijn in het nieuwe programma van Vversterk vijftig maatwerktrajecten voor gemeenten beschikbaar. De inschrijving start voorjaar 2011 en de trajecten worden uitgevoerd in 2011 en 2012.

6. Een aantal praktische zaken toegelicht

Het scholingsaanbod is verdeeld over verschillende tranches en beschikbaar in de periode 2010 tot en met eind 2013. Instellingen (peuterspeelzalen, kinderdagverblijven, scholen) en gemeenten kunnen deelnemers aanmelden met behulp van het op de website van Vversterk beschikbare inschrijfformulier (www.vversterk.nl). In het overzichtsschema in de bijlage kunt u nalezen voor welke periodes u deelnemers kunt inschrijven.

Organisatie van het scholingsaanbod

Het scholingsaanbod wordt uitgevoerd door vierendertig Vversterk gecertificeerde nascholingsinstellingen (waaronder de schoolbegeleidingsdiensten en landelijke pedagogische centra). De scholing voor het speciaal basisonderwijs en de medisch kinderdagverblijven wordt verzorgd door de drie instellingen van het Werkverband Opleidingen Speciaal Onderwijs (WOSO). Sardes is verantwoordelijk voor de coördinatie van het Vversterk programma. Gemeente, kinderdagverblijf, peuterspeelzaal en basisschool kiezen zelf bij welke instelling zij de scholing willen volgen. De website van Vversterk bevat een overzicht van alle deelnemende scholingsinstellingen.

Vergoeding

Het scholingsaanbod van Vversterk is gratis. Als positieve prikkel voor deelname en tegemoetkoming in eventuele vervangingskosten, ontvangen betrokken instellingen een vergoeding. Voor peuterspeelzalen en (medisch) kinderdagverblijven gaat dat om 50 euro voor elke door een deelnemer gevolgde module. Het bedrag per deelnemer is maximaal 400 euro. Het (speciaal) basisonderwijs ontvangt voor deelnemers een vergoeding van 25 euro per gevolgde module. Het maximum is 225 euro. Verder ontvangt elke cursist bij aanvang van de training een gratis cursistenmap. Deelnemers aan de basistraining krijgen bovendien het boek 'De Basis'. Na afloop van de training ontvangt de cursist een certificaat van de

gevolgde module(s). Ook deelname aan het professionaliseringstraject voor Pabo's en ROC's is gratis, evenals de maatwerktrajecten voor gemeenten. De Pabo's en ROC's ontvangen bovendien een financiële tegemoetkoming voor het uitvoeren van de curriculum-analyse en het inpassen van lesmateriaal in het curriculum.

Voorlichting en werving

De nascholende instellingen zijn actief betrokken bij de werving van cursisten. Ook spelen zij een belangrijke rol in de voorlichting. De projectorganisatie van Vversterk (Sardes) verzorgt divers voorlichtingsmateriaal zoals de website, brochures en handreikingen. Voor 2012 staat een groot symposium op de agenda (zoals ook eerder in 2008). Bij deze gelegenheid zullen innovatieve werkwijzen, recent onderzoek en diverse Vve thema's aan de orde komen.

7. Onderzoek en inbedding

Goede en effectieve Vve moet je onderhouden. Het vergt een doorgaande professionalisering van de beroepsgroep, een verankering van Vve in het curriculum van Pabo's en ROC's, kwalitatief goed Vve-beleid bij zowel instellingen als gemeenten en gedegen evaluaties en onderzoek. Op al deze onderdelen is nog aanzienlijke winst te boeken en juist daarom staan ze centraal in deze tweede periode Vversterk. Als op al deze terreinen eenmaal een goed basisniveau is bereikt, kunnen betrokken partijen het kwaliteitsniveau zelf op peil houden. Niet door stil te blijven zitten, maar door zich te blijven ontwikkelen, door personeel te blijven scholen en door blijvend onderzoek te doen naar de meest effectieve bestanddelen van Vve.

Effectonderzoek

De voortgang van het Vversterk programma wordt periodiek in kaart gebracht met monitor- en tevredenheidsonderzoek. Om vast te stellen of de doelen van Vversterk daadwerkelijk worden bereikt, is daarnaast meer diepgaand onderzoek nodig. Dergelijk onderzoek maakt duidelijk wat, onder welke condities, de effecten van Vve (kunnen) zijn. Dergelijk inzicht zal niet alleen de verdere ontwikkeling van Vve ten goede komen, maar is ook van invloed op het draagvlak voor Vve. Als immers duidelijk is wat men met Vve kan bereiken, zal er meer steun zijn voor de noodzakelijke inspanningen en investeringen.

De tweede periode van Vversterk kent een uitgebreide onderzoeksopzet. In afzonderlijke studies worden diverse niveaus en ontwikkelingen onderzocht. Daarbij wordt gekeken naar:

- **Kinderen** effecten van Vve op de ontwikkeling van kinderen
- **Professionals** kennis en vaardigheden van personeel in de kinderopvang, peuterspeelzaal en het basisonderwijs
- **Instellingen** wijze waarop Vve wordt aangeboden in instellingen en basisscholen en de mate van verankering van Vve-beleid
- **Opleidingen** structurele inbedding van Vve in het curriculum van Pabo's en ROC's

De studies worden uitgevoerd door een interdisciplinair consortium van onderzoekers met expertise op het terrein van Vve. De onderzoekers zijn afkomstig uit verschillende onderzoeksinstituten.

Meer weten?

Voor meer informatie over de verschillende programmaonderdelen van Vversterk kunt u altijd contact opnemen met de programmaorganisatie of een bezoek brengen aan de website.

Via de programmaorganisatie van Vversterk en de website kunt u de volgende publicaties aanvragen:

- Vve voor dummies. Een inkijkje in de voor- en vroegschoolse educatie (2008)
- Handreiking voor- en vroegschoolse educatie in kleine gemeenten (2009)
- Versterk je opleiding. Vve in het curriculum van ROC's en Pabo's (2009)
- Voor- en vroegschoolse educatie in een veranderde omgeving. Stand van zaken en blik vooruit (2009)
- Succesverhalen uit de Vversterk-praktijk. Beschrijvingen van veranderingen die op de werkvloer hebben plaatsgevonden als gevolg van de Vversterk-nascholing (2009)
- Inspiratie over de grens. Een internationale verkenning van de sociale aspecten van educatieve en opvangvoorzieningen voor nul- tot vierjarigen (2009)
- Beroep: Gastouder. Een onderzoek naar scholing in de gastouderopvang (2009)
- Keien van kinderen. Een boek voor ouders van jonge kinderen (2009)

Een overzicht van alle uitgebrachte publicaties is te vinden op de website www.vversterk.nl

Samenvatting

Het belang van Vve

De eerste levensjaren van kinderen zijn belangrijk voor hun lichamelijke, sociale en cognitieve ontwikkeling. Kinderen leren in deze periode makkelijk en snel, maar zijn ook kwetsbaar. Zo is het in sommige gezinnen niet vanzelfsprekend om kinderen voor te lezen of om samen te spelen. Een taalarme thuissituatie of één waar gebrekkig Nederlands wordt gesproken, kan een kind op achterstand zetten. Het is dan belangrijk dat er andere volwassenen zijn om de kinderen te stimuleren en verzorgers handreikingen te bieden. Voor- en vroegschoolse educatie (Vve) kan hierin een sleutelrol vervullen.

Vve wordt aangeboden in de kinderopvang, in peuterspeelzalen en in de eerste twee groepen van het basisonderwijs. Het betreft een methodische en systematische ondersteuning van de ontwikkeling van kinderen van twee tot zes jaar. Dat is goed voor alle kinderen en vooral voor jonge risicokinderen.

In Nederland wordt gewerkt met zes erkende Vve programma's: Piramide, Kaleidoscoop, Startblokken/Basisontwikkeling, KO Totaal, Sporen en Speelplezier. Het effect van Vve is sterk afhankelijk van de manier waarop deze programma's worden uitgevoerd. De kwaliteit van de interactie tussen leidsters, leerkrachten en het kind blijkt zelfs de meest bepalende factor voor effectieve Vve te zijn. Reden dus om sterk in te blijven zetten op scholing en ondersteuning.

Programma Vversterk

Vversterk is het landelijk programma voor kwaliteitsverhoging van Vve. Het programma omvat nascholing aan leidsters en leerkrachten, trajecten voor managers en beleidsmakers en ondersteuning voor opleidingsinstellingen. Vversterk wordt gefinancierd door het ministerie van OCW en uitgevoerd door verschillende

scholingsinstellingen. Sardes verzorgt de landelijke coördinatie. De eerste periode Vversterk liep van 2006 tot 2010. De tweede periode loopt van 2010 tot 2014.

Resultaten eerste periode Vversterk

- In de eerste periode van Vversterk zijn ruim 10.000 leidsters en leerkrachten geschoold. Aan het einde van 2008 stond de teller op 9.770 geschoolde leidsters en leerkrachten. Twee derde van de deelnemers volgde het basispakket; een derde nam deel aan het verdiepingsaanbod. De laatste van de in totaal vijf scholingstranches werd afgerond in 2009. Toen hadden in totaal 4.789 peuterspeelzaalleidsters, 2.515 leidsters van kinderdagverblijven en 5.010 leerkrachten Vversterk-modules gevolgd.
- Voor managers van peuterspeelzalen, kinderdagverblijven en basisscholen en voor gemeentelijke beleidsmedewerkers werden in 2007 en 2008 in totaal negentien regionale bijeenkomsten en vijftig lokale maatwerktrajecten georganiseerd.
- Het ondersteuningstraject voor Pabo's en ROC's is gestart in 2008 en loopt door tot augustus 2010. De ondersteuning is gericht op inbedding van Vve in het curriculum van de instellingen. Het aanbod biedt in verschillende tranches ruimte aan veertig ROC's en twintig Pabo's.

Deelname aan Vversterk in de periode maart 2007 t/m december 2008	Het aantal leidsters/leerkrachten dat werd nageschoold met Vversterk	Het percentage deelnemers aan de Vversterk basistraining	Het percentage deelnemers aan het Vversterk verdiepingsaanbod	Het totaal aantal leidsters/leerkrachten dat naar schatting werkzaam is in de voor- en vroegschoolse educatie
kinderdagverblijven	2.337	61%	39%	25.000
peuterspeelzalen	4.673	87%	13%	17.500
onderbouw basisonderwijs	2.760	55%	45%	29.050
Totaal	9.770	67%	33%	71.550

Waardering en effecten

Uit evaluaties en onderzoek blijkt dat zo'n twee derde van de betrokken instellingen (kinderopvang, peuterspeelzalen en basisscholen) bij leidsters en leerkrachten positief effecten zien van de Vversterk trainingen. Medewerkers hebben meer inhoudelijke kennis, een betere kijk op het eigen handelen en ondernemen meer gerichte activiteiten om de ontwikkeling van kinderen te stimuleren. Verder krijgt de samenwerking binnen en tussen instellingen door Vversterk een positieve impuls.

Ook de managementtrainingen en maatwerktrajecten zijn goed ontvangen. De regionale bijeenkomsten geven dikwijls een aanzet tot beleidsaanpassingen. Bijvoorbeeld ten aanzien van kwaliteitsbeleid, de overdracht van vroeg- naar voorschool en ouderparticipatie. Gemeenten merken dat de maatwerktrajecten een meerwaarde hebben voor de betrokkenheid van verschillende partners. Bovendien leveren de trajecten een belangrijke bijdrage voor de verdere verfijning van het lokale Vve-beleid en voor het draagvlak van dit beleid.

Pabo's en ROC's geven in evaluaties aan dat men positief tot zeer positief is over het gebruik en de inpassing van het bronnenboek. De waardering voor het Vversterk aanbod blijkt ook uit het feit dat de belangstelling voor de ondersteuningstrajecten al

snel veel groter bleek dan het beschikbare aanbod.

Daarom is besloten de capaciteit in de tweede periode van Vversterk zodanig uit te breiden dat alle Pabo's en ROC's worden bediend.

Continuering Vversterk programma

In de eerste periode van Vversterk is al veel bereikt. Ruim 10.000 leidsters, pedagogisch medewerkers en leerkrachten ontvingen Vve nascholing. In totaal zijn er echter wel zo'n 70.000 mensen werkzaam in betrokken sectoren. En het aantal voorzieningen waar in Vve wordt toegepast, neemt toe. Daarnaast is er behoefte om op management- en beleidsniveau een verdere kwaliteitsslag te maken ten aanzien van Vve. Ten slotte werken de Pabo's en ROC's nog hard aan het structureel inbedden van Vve in het opleidingscurriculum. Er is kortom nog steeds veel te doen. Het Rijk heeft daarom middelen beschikbaar gesteld om in de jaren 2010 tot 2014 een vervolg te geven aan Vversterk.

Voor de periode 2010-2014 staan de volgende activiteiten op het programma:

- ontwikkeling van drie nieuwe verdiepingsmodules
- ontwikkeling van twee nieuwe modules voor het management van instellingen
- 5.000 extra scholingsplaatsen voor de basistraining
- ruim 11.000 extra scholingsplaatsen voor het verdiepingsaanbod
- 5.000 extra scholingsplaatsen voor het management van instellingen
- vijftig extra maatwerktrajecten voor gemeenten ten behoeve van versterking lokaal Vve-beleid
- ondersteuning van de resterende twintig Pabo's in het land
- kwaliteitsimpuls Vve in het speciaal basisonderwijs en de medische kinderdagverblijven door scholingsaanbod voor 600 leerkrachten, 300 ambulante begeleiders en 600 leidsters
- aanvullende maatregelen ten behoeve van structurele inbedding van Vve op Pabo's en ROC's
- evaluatieonderzoek naar de effecten van Vversterk

Het scholingsaanbod is verdeeld over verschillende tranches en beschikbaar in de periode 2010 tot en met eind 2013. Deelname is gratis; instellingen ontvangen per deelnemer een vergoeding voor eventuele vervangingskosten. Aanmelding verloopt via het op de website van Vversterk beschikbare inschrijfformulier (www.vversterk.nl).

Samen verder

Bij de uitvoering van Vversterk zijn verschillende partijen betrokken. Het scholingsprogramma wordt, in overleg met het werkveld en relevante organisaties, ontwikkeld door experts. Uiteraard houden zij hierbij rekening met beleidsontwikkelingen zoals de Wet Ontwikkelingskansen door Kwaliteit en Educatie, de kwaliteitsagenda Primair Onderwijs, Agenda 'Focus op vroegschoolse educatie' en de Lokale

Educatieve Agenda. Onafhankelijke onderzoeksinstellingen monitoren de voortgang van het Vversterk programma en doen onderzoek naar de effecten van Vve.

De scholing wordt verzorgd door vierendertig instellingen waaronder de schoolbegeleidingsdiensten en de landelijke pedagogische centra. Deze instellingen zijn ook actief betrokken bij de werving van cursisten. Verder spelen zij een belangrijke rol in de voorlichting. En uiteraard kan Vversterk niet zonder de actieve inzet van leidsters en leerkrachten, managers en beleidsmakers, docenten en opleidingscoördinatoren. Alle betrokkenen zijn onmisbaar om van Vversterk een succes te maken. Samen kunnen zij er bovendien voor zorgen dat de resultaten worden verankerd: in de praktijk van alledag, in de organisatie, in het lokale beleid en in het curriculum van de opleidingen.

Bijlage

Het scholingsaanbod van Vversterk 2010-2014

Programmaonderdeel	Capaciteit	Fasering scholingsaanbod	Inschrijving
Basistraining	5.000 scholingsplaatsen voor leidsters en leerkrachten.	Gefaseerd aanbod in vijf tranches van elk 1.000 deelnemers in de periode voorjaar 2010 - medio 2012. Tranche 1 voorjaar 2010 Tranche 2 najaar 2010 Tranche 3 voorjaar 2011 Tranche 4 najaar 2011 Tranche 5 voorjaar 2012	Met behulp van een digitaal inschrijfformulier op de website van Vversterk. <u>Inschrijving</u> Tranche 1 voorjaar 2010 Tranche 2 voorjaar 2010 Tranche 3 najaar 2010 Tranche 4 voorjaar 2011 Tranche 5 najaar 2011
Verdiepingsaanbod	11.721 scholingsplaatsen voor leidsters en leerkrachten met in totaal 48.605 scholingsmodules.	Gefaseerd aanbod in vijf tranches van +/- 9.700 modules in de periode najaar 2010 - eind 2012. Tranche 1 najaar 2010 Tranche 2 voorjaar 2011 Tranche 3 najaar 2011 Tranche 4 voorjaar 2012 Tranche 5 najaar 2012	Met behulp van een digitaal inschrijfformulier op de website van Vversterk. <u>Inschrijving</u> Tranche 1 voorjaar 2010 Tranche 2 najaar 2010 Tranche 3 voorjaar 2011 Tranche 4 najaar 2011 Tranche 5 voorjaar 2012
Scholingsaanbod speciaal basisonderwijs (SBO) en medisch kinderdagverblijven (MKD)	1.500 scholingsplaatsen voor 600 leerkrachten en 300 ambulante begeleiders uit het SBO en 600 leidsters van MKD's.	Gefaseerd aanbod in zes tranches van elk 250 deelnemers in de periode najaar 2010 - medio 2013. Tranche 1 najaar 2010 Tranche 2 voorjaar 2011 Tranche 3 najaar 2011 Tranche 4 voorjaar 2012 Tranche 5 najaar 2012 Tranche 6 voorjaar 2013	<u>Inschrijving</u> Tranche 1 voorjaar 2010 Tranche 2 najaar 2010 Tranche 3 voorjaar 2011 Tranche 4 najaar 2011 Tranche 5 voorjaar 2012 Tranche 6 najaar 2012

Programmaonderdeel	Capaciteit	Fasering scholingsaanbod	Inschrijving
Professionalisering van Pabo's en ROC's	<p>20 extra trajecten voor Pabo's bovenop het lopende aanbod voor 40 ROC's en 20 Pabo's uit de eerste periode Vversterk.</p> <p>Programma met stimulerende maatregelen ten behoeve van structurele inbedding van Vve in het opleidingscurriculum.</p>	<p>Het extra aanbod wordt toegevoegd aan het traject uit de eerste periode Vversterk en loopt tot augustus 2010.</p> <p>Het programma van stimulerende maatregelen loopt van najaar 2010 tot medio 2013.</p>	Aanmelding tot medio 2010 via een speciaal aanmeldingsformulier op de website van Vversterk.
Ondersteuningsaanbod voor management peuterspeelzalen, kinderdagverblijven en groep een en twee van het basisonderwijs	5.000 scholingsplaatsen voor het management van peuterspeelzalen, kinderdagverblijven en het basisonderwijs.	<p>Gefaseerd aanbod in vijf tranches van elk 1.000 deelnemers in de periode najaar 2010 tot en met eind 2012.</p> <p>Tranche 1 najaar 2010 Tranche 2 voorjaar 2011 Tranche 3 najaar 2011 Tranche 4 voorjaar 2012 Tranche 5 najaar 2012</p>	<p>Met behulp van een digitaal inschrijfformulier op de website van Vversterk.</p> <p>Inschrijving Tranche 1 voorjaar 2010 Tranche 2 najaar 2010 Tranche 3 voorjaar 2011 Tranche 4 najaar 2011 Tranche 5 voorjaar 2012</p>
Maatwerktrajecten voor gemeenten	50 maatwerktrajecten voor gemeenten.	De maatwerktrajecten worden aangeboden in de periode najaar 2011 tot voorjaar 2013	Gemeenten kunnen zich vanaf voorjaar 2011 aanmelden via een speciaal aanmeldingsformulier op de website van Vversterk.

